

אנטישמיות של יום – יום בגרמניה הנאצית שלפני המלחמה: היסודות

העממיים

מייקל ה. קייטר

ההנחה שגילויי ה"אנטישמיות" ברייך השלישי לא היו אלא מעשי ידיהם של עסקנים נאציים, ולא שקפו בהכרח את הרגשות האמיתיים שרווחו בקרב העם הגרמני, נראית מקובלת מאוד בימינו. לדידה מנוערת ההיסטוריה הגרמנית מכל מסורת אנטישמית והתסמינים האנטישמיים האותנטיים שאכן נתגלעו לפני עלייתו של היטלר לשלטון ובשעת מעשה נתפסים כמקרה בעלמא. יכול אדם להסכים לדעתו של האג'ו הולבורן לפיה העלה היטלר אב – התעמולנים של מפלגתו הנאציונל – סוציאליסטית ושל הרייך השלישי, את עניין האנטישמיות על – ידי ליבוי שנאה בקרב הגרמנים, כדי לקדם את מטרותיו הסופיות של המשטר, אך אי – אפשר להתעלם כליל, כמו שעשתה אווה רייכמן, מהלכי – רוח של שנאת יהודים שהיו קיימים עוד לפני כן בעם הגרמני ולפטור אותו. כמשתמע מכך, ממעורבותו בשואה. מאז הופיעו מחקריהם של רייכמן והולבורן נמצאו חוקרים צעירים שהפריזו בהדגשת חלקם של דרגים נאציים בכירים בהכוונת הפעולה האנטי – יהודית, אף – על – פי שהביאו ללא ספק נימוקים שיש בהם טעם. לעומת זאת המעיטו בהערכת הספונטאניות של הפעולה הזאת והפופולאריות שזכתה לה בציבור הגרמני. אך בעשותם כך הם נוטים לטעות בהבנת בסיסה החברתי של האנטישמיות ברייך השלישי ולהתעלם מתקדימים היסטוריים חשובים.

במאמר שלפנינו נסקור בקצרה תקדימים אלה כדי לתעד את רציפותה של האנטישמיות בהיסטוריה הגרמנית, בעיקר כתופעה חברתית. אף – על – פי שאי – אפשר להעלים עין מניצול האנטישמיות בידי השליטים הנאציים מ 1933 עד 1939, למשל בלבוש ה"חקיקה" האנטי – יהודית, נתעכב יותר על האזורים האפורים של תחומי אחריות חופפים בעלי אופי חוקי למחצה ופרטי למחצה, כמו במקרים של התפרעויות ספונטאניות לכאורה של אנשי – ס.א. לעיני צופים ניטראליים ומופתעים על – פי רוב. נוסף על כך נתמקד בחיבור זה במעשי האיבה השרירותיים שנקטו נגד היהודים אחרי 1933 אזרחים או מוסדות לא רשמיים, מעשים שאין לראות בהם אלא תוצאה של אנטישמיות גרמנית שהיא בת עשרות ואולי מאות שנים.

איש לא יוכל לחלוק ברצינות על חשיבותה של האנטישמיות ככוח חברתי, כלכלי ומדיני בעל חיוניות רבה בתולדות גרמניה, וליתר דיוק: בתולדות הקיום בצוותא של גרמנים ויהודים מאז ימי הביניים המאוחרים. במאות השנים שלאחר הרפורמציה הפרוטסטנטית ניתן ליהודים לשפר לאט לאט את מצבם, אף – על – פי שנאלצו לחכות עד תקופת ההשכלה והשלטון הנאפוליוני כדי לזכות בהתקדמות ממשית לקראת שוויון זכויות. במאה התשע – עשרה הם

קיבלו בהדרגה זכויות מדיניות מלאות, להבדיל מזכויות חברתיות מלאות. מן הראוי לציין, שקצב ההשתלבות של היהודים בחברה הגרמנית לא תאם את מידת השוויון המדיני שזכו לו – מצב שהוסיף להבדיל מיעוט זה משאר הגרמנים.

החמרה חוזרת במצבם של יהודי גרמניה, כפי שצינו ג'ורג' ל' מוסה, פטר ג' ג' פולצר ואחרים, חלה בפרוס המאה העשרים, כאשר הופיע הגורם החדש באידיאולוגיה שבא להפריד את היהודים מן הגרמנים על בסיס אנתרופולוגי. אפשר שאחת מתופעות-הלוואי השליליות של הדמוקרטיה החדשה בעשרות השנים האלה הייתה, שניתן היה להטיף לאנטישמיות, כדעה גזענית חדשה, במישורים מדיניים שונים ללא חשש מעונש. בזכות מאמציהם של אנשים בעלי השפעה מדינית מסוגם של היינריך פון טרייטשקה (Heinrich von Treitschke), מאכס הוגו ליברמאן פון זוננברג (Max Hugo Leubermann Von Sonnenberg) והיינריך קלאס (Heinrich Class), חדרו הדעות האנטי-יהודיות והשתרשו היטב בחברה הגרמנית ערב מלחמת העולם הראשונה.

לגבי רבים מיהודי גרמניה אמור היה שלב הרפובליקה הוויימארית מ-1918/19 עד 1933 להשלים את תהליך האמנציפציה שנתפתח בתנופה מבטיחה כל כך לפני 1914. בהתחלה היה הרושם הזה מוצדק בהחלט. במיוחד כשהשוו את גרמניה עם ארצות מזרח אירופה. אך דווקא משום שנתקשרה בדעת-הקהל הגרמנית עם מתן חירויות מוגברות ליהודים עוררה הרפובליקה שנאת יהודים נוספת. מכאן שניתן לטעון, שהייתה קיימת רצפות של מגמות אנטישמיות קודמות. ובפרט של אותן נטיות שצמחו מרעיונות שעלו בעידן שלאחר ביסמארק, שאחדים מהיבטיהן היו עתידים להתמזג בקלות עם שנאת היהודים הארסית של הנאצים.

אף-על-פי שחייילים יהודים נטלו חלק נכבד בלחימה בחזית במלחמת העולם הראשונה אירע לא פעם שהם הופלו לרעה בכוחות המזוינים, והעיתונות האנטישמית בגרמניה הוקיעה יהודים גרמניים כמשתמטים המעדיפים להישאר מאחורי קווי החזית כדי לעסוק בספסרות. בקרב המוני העם פרצה האנטישמיות ועלתה על פני השטח בסתיו 1918, כאשר אספסוף זועם תקף יהודים בסערת המהפכה, וב-1923/24, כאשר חנוונים יהודים במקומות שונים ברייך, ובבירה בכלל זה, ספגו מכות ואף נרצחו. התרכזותם של היהודים במקצועות מסוימים (למשל, סחר – בהמות וחייטות אצל המעמד הגבוה) והתבלטותם המספרית בערים הגדולות דוגמת ברלין, פראנקפורט ע"מ, האמבורג וברסלאו, הקלו על תקיפתם מפעם לפעם ועל הפלייתם המכוונת ברחבי הרפובליקה הוויימארית. בספר זיכרונות שפרסמה לאחרונה, כותבת הרופאה ד"ר קטה פראנקטאל שהציעו לה בשנים הראשונות לקיום הרפובליקה להשתלם בלימודי הרפואה לאחר קבלת תואר דוקטור באוניברסיטת גרייפסוואלד (Greifswald) (שלא הייתה ידועה כמבצר האנטישמים דווקא), אולם היא ויתרה על המשרה בגלל החשש שלא תזכה שם ליחס סובלני ולא תוכל לסיים את לימודיה.

"האנטישמיות על סימניה הידועים לשמצה", כותב עד-ראייה שניצל, מורה בית-ספר תיכון יהודי מגרמניה, ד"ר היינמן שטרן, "נתגלתה במלואה בזמן שהיטלר ותנועתו עדיין היו עניין של סקרנות או של התבדחות לעת מצוא".

רבים משונאי ישראל אלה ברפובליקת ויימאר פנו לנאציזם משום שמצאו בו פורקן לאנטישמיות שלהם. מעשים רבים של אנטישמיות שנעשו בשנים הראשונות של הרייך השלישי על דעת יחידים או באורח ספונטאני מעידים על קשר לפעולות קודמות של אנטישמים קיצונים בימי הרפובליקה. למשל, בעצרת-עם בהאנובר, ביולי 1922, נתקבלו בתשואות רמות דבריו של מנהיג הנאצים המקומי גוסטב זייפרט (Gustav Seifert), שתלה את כל מכאובי גרמניה בזרם היהודים המגיע מן המזרח. הנאצים ניסחו מצע אנטי-יהודי ברור כחלק מתוכנית פברואר 1920 ולקראת סוף ימי הרפובליקה חזרו וטענו שברייך השלישי "תישללנה זכויות היהודים בדרך חוקית". הם לא חדלו מללבות את אש האנטישמיות בדברי נאצה שהמציאו והפיצו ברבים, במיוחד אחרי 1929. ההסתה הייתה מחוכמת וערמומית, ומכוונת לכל קבוצה וקבוצה באוכלוסייה הגרמנית, אחת היא מה היו מניעה האנטישמיים. למשל, נשים גרמניות רבות סלדו מיהודים מטעמים דתיים או אסתטיים, ועל כן ניסו הנאצים למצוא מסילות ללבן בהשתמשם בטעמים אלה עצמם. ומאחר שעלילת - הדם עדיין זכתה לאמון בכמה מחבלי גרמניה, בעיקר בערים הקטנות ובאזורים הכפריים, היה ה"שטרימר" (Der stürmer), שבועונו של שונא היהודים מנירנברג יוליוס שטרייכר (Julius Streicher), מפרסם עדויות-שווא על רצח ילדים בידי יהודים, שהגיעו ונפוצו אפילו ממקומות מרוחקים כמו מזרח - פרוסיה.

גרמנים רבים ברפובליקה הוויימארית שנאו את היהודים כמתחרים על שוק העבודה. בין אלה היו רופאים ומשפטנים, בשכבות העליונות של החברה - וחנוונים ובעלי מלאכה - במעמד הבינוני הנמוך. אלה - האחרונים מצאו באדוף היטלר דובר מדיני כרוחם, ואילו הפיהרר ונושאי-כליו ניצלו במלואה את האנטישמיות שרווחה בקרב הנגרים, הירקנים ודומיהם. בהמשכותה של ברית זאת יש לראות את אחת הסיבות העיקריות להצלחת התנועה הנאצית עד 1928 שיגר רפד-קירות מרניש קרפלד (Rhenish Krefeld) לסניף בינואר 1928 המקומי של המפלגה הנאצית תחריט מעשה ידיו, ועליו ציור של אביר נאצי דוהר, הרומס תחתיו דרקון יהודי. כעבור שלוש שנים סופר על כך שמוכרי טבק במזרח - פרוסיה מצטרפים לנאצים בגלל תחרות מסחרית עם "יהודים ממזרח - גאליציה". יש להודות, שהנאצים נהגו בהלכי - רוח כאלה ברגישות רבה ביותר וייתכן מאוד שהצליחו בסיסמאותיהם המחוכמות ובנימוקיהם המסולפים אך היעילים לעורר שנאה נגד היהודים בקרב בני המעמד הבינוני הנמוך שהיו עד אז אדישים או מחוסנים כלפיה. כדוגמה לכך יכול לשמש המסע הנאצי המפורסם נגד רשתות הכולבו בגרמניה, שרבות מהן אכן היו בידי יהודים. בעיצומו של השפל הכלכלי הגדול בדצמבר 1930. הטיעון הנאצי, לפני חנוונים

וסוחרים גרמנים, ש"בתי – המסחר של היהודים הורסים את המסחר הקמעוני", נפל לא רק על אוזניהם הכרויות של אלה שכבר התחילו לסבול מן הנסיגה הכלכלית ולהאשים את היהודים בכך, אלא הקסים כנראה והעביר לשורות הנאצים גם אל אלה שפחדו מפני החמרת המצב בעתיד. הנאצים הצביעו על היהודים כאחראים לכל וקל היה לגדל אנטישמים חדשים. בערך באותו זמן, לאחר שזכו הנאצים בהצלחה מפתיעה בבחירות של ספטמבר 1930, פרץ בברלין הפוגרום החמור הראשון שאורגן אמנם בידי הנאצי וולף היינריך גראף פון הלדורף (Wolf Heinrich Graf von Helldorf), אך נערך בידי אנשים שהצטרפותם לתנועתו של היטלר, אם אכן היו נאצים, הייתה ללא ספק פרי החלטה שלהם עצמם, ואחת היא מה היו מניעיה.

בשלבם הראשונים של הרייך השלישי לא הייתה רדיפת יהודים על-פי תוכנית מחושבת או מזימה סודית, אף-על-פי שסלידתו האינסטינקטיבית של היטלר מיהודים שימשה תמיד קו מנחה אידיאלי. אחרי 30 בינואר 1933 התחילה המדיניות הנאצית נגד היהודים לקבל צורה של פעולות גומלין בין יוזמה פרטית או אישית ובין פעולות חוקיות למחצה (כאשר אנשי ה - o.א., חלוץ המחנה הנאצי, מתמרדים לעתים קרובות נגד פקידי-רשות מתונים יותר) ולבסוף, תחיקה ממלכתית. תחיקה כזאת הונהגה בצורה מקרית למדי ונראה היה שאינה נוגעת לא להיבטים בולטים של מה שנקרא בלשון רשמית "הבעיה היהודית", אבל הכוונה הייתה שתופעל בד-בבד עם המעשים הפחות רשמיים, יש להניח שהיטלר וחבר מרעיו קיוו שדי יהיה בפעולה זאת כדי לשכנע את היהודים לעזוב את אדמת גרמניה. באופן פרדוקסאלי, דווקא כאשר התחילו הרדיפות במישור העממי והרשמי צומצמו בהדרגה אפשרויות ההגירה של היהודים עד שהיטלר ואנשיו עיבדו סוף סוף את תוכנית הפתרון הסופי ואף הוציאו אותה אל הפועל.

לפני שפרצה מלחמת העולם השנייה הופעלה המדיניות האנטישמית הרשמית, שלא די שחסרה לה הגושפנקה של יוזמה עממית אלא גם התנהלה מחוץ לכל פיקוח ואפילו ללא ידיעתו של העם הפשוט, בשני מישורים: במישור המפלגתי פתחו לשיתופם של אזרחים "אריים" ויצרו בכך הוכחה מוחשית לקיום אנטישמיות ספונטאנית, עממית, מן הסוג שהנאצים השתדלו תמיד להצביע עליו, במיוחד בפני מבקרים מארצות חוץ. שני צווים עיקריים במישור הממלכתי, ועוד שני קווי – פעולה במישור המפלגתי נבעו מיוזמת הממשלה וזכו לתמיכה רשמית. החוק הממלכתי הראשון נגד יהודים גרמנים מיום 7 באפריל 1933 עסק ב"החזרת הפקידות המקצועית על כנה". ואחריו באה התחיקה הגזענית בנירנברג מיום 15 בספטמבר 1935.

הפעולות האנטי-יהודיות שיזמו שלוחות המפלגה הנאצית התבטאו בחרם של האחד באפריל 1933 ובאירועים הקשורים ב"ליל הבדולח" בין 9 ל - 10 בנובמבר 1938, שעליהם כבר נכתב רבות. בשני המקרים כאחד בלטה השתתפותם של אנשי ה - o.א. לאור מעשיהם

של נאצים אלה, שלא חדלו להתנכל ליהודים – ובמיוחד לבעלי עסקים קטנים ובינוניים – מאז תפיסת השלטון בסוף ינואר 1933, החליט היטלר לתת להם יד חופשית בהטלת חרם על עסקים ומשרדים של יהודים ב- 1 באפריל 1933, ולהשיג בבת-אחת מטרות אחדות. ראשית, הוא יוכל להוכיח ליהודי גרמניה בדרך הקשה שהאנטישמיות שלו אינה דבר של מה בכך אלא עניין רציני. שנית, הוא יוכל לפייס, לפי שעה לפחות, את לובשי החולצות החומות, שתבעו בקול גובר והולך את המהפכה הנאצית "השנייה". וגם לנסות לרסנם תוך – כדי כך. ושלישית, צעדים ראשונים אלה נגד היהודים יוכלו להקנות לו תחושה של כיוון לעתיד, במובן של עד היכן העם הגרמני מוכן ללכת, ומה תהיה תגובת היהודים על ההגירה ועל ההיבטים הטכניים והלוגיסטיים של הקו האנטישמי בהתגשמותו. אי לכך נפתח החרם על עסקים ומשרדים יהודיים ב- 1 באפריל והוא נמשך ימים אחדים בהנהגתו של ה- א.א. ובמקומות אחדים – של ה- א.א. יעילות הביצוע לא הייתה כנראה משביעת רצון, בוודאי לא בעיני הממשלה. וכאן עיקר המשמעות של הדבר לצורכי המחקר שלפנינו. למשל, העובדה שניתן לחרם לצאת משליטת יוזמיו במישור המקומי ובמקומות אחדים, למשל במזרח – פרוסיה ובלינבורג (Lüneburg), הוא התחיל ימים אחדים לפני המועד שנקבע לו, תואמת במידה רבה את ההנחה בדבר ספונטאניות אנטישמית וסותרת יסודות של תכנון הכוונה, ותמרון "השאלה היהודית" בידי פקידי המשטר הנאצי, כפי שסבורים רבים.

פרק-הזמן שבין מארס לתחילת אוגוסט 1933 במיוחד היה תקופה של השתוללות בלתי – מרוסנת של ה- א.א. בגרמניה כולה. אנשי ה- א.א. שהיו מעורבים בה טענו, שאלימות זו מוצדקת מטעמים "מהפכניים" ובצורתה זאת זכתה להסכמה שבשתיקה של אדולף היטלר, המהפכן הראשי, אף-על-פי שמחובתו כקאנצלר הרייך היה לשמור על מוסדותיה המקודשים של המדינה. האלימות כוונה נגד כל מי שנחשב אויב המשטר, ובמיוחד נגד יהודים. ניתן לטעון, שהטרור שהפעילו כנופיות ה- א.א. היה בשליטתה של מפקדה אחראית של ה- א.א. ושמפקדה זו עמדה בקשר הדוק עם אחת השלוחות הרשמיות של המשטר, ומכאן שכל פעולה נגד היהודים, למשל, נעשתה על-פי צו מגבוה, מכל מקום בגושפנקה רשמית. אך קיימים שני שיקולים הסותרים לכאורה דעה זו. אחד נעוץ בעובדה הפשוטה, שבאותו זמן הקיף ה- א.א. בגרמניה קרוב לשני מיליון איש מגיל 17 ומעלה, כלומר כ- 10% מכלל אוכלוסיית הגברים במדינה בגילים האמורים. אם נניח שארגון ה- א.א., לאור תפיסתו ההיסטורית והשוטפת, היא אנטישמי קיצוני, מתבקשת המסקנה שבתחילת קיץ 1933 היה כל גרמני עשירי בגיל הבגרות בעל דעות שליליות על היהודים. מספר זה אינו כולל את חברי המפלגה הנאצית, את ה- א.א., את היחידות הנאציות הממונעות או זרועות אחרות במפלגה, שגם הם היו קרוב לוודאי שונאי יהודים. מכאן, כל פגיעה ביהודים, שהחלו בה הנציגים הפעילים מקרב 10% האנטישמים הגרמנים, זכתה בוודאי לאישורו של חלק לא פעיל גדול פי כמה בקרב האוכלוסייה הגרמנית. מכאן שמבחינה דמוגרפית קשה להעלות על הדעת

שמעשי הטרור השרירותיים של ה-ס.א. נגד היהודים נעשו בבידוד גמור מדעת-הקהל בכללה, ונקודה זאת קובעת שמעורבות העם הגרמני בפשעים נגד היהודים הייתה כנראה הרבה יותר עמוקה ממה שנטען עד עכשיו.

השיקול השני מתייחס לחוליות שבשרשרת הפיקוד – מן הדרגים העליונים במדינה או במפלגה עד לפעילי ה-ס.א. הספונטאניים. על-פי רוב התחילה הטרדת היהודים בדרגים נמוכים מאד של פיקוד ה-ס.א., גם אנכית (בסולם הדירוג) וגם אופקית (במיקום הגיאוגרפי). המקרים רבים היו אלה ה"שארפירר" או ה"שטורמפירר", כלומר הסמל או סגן-המשנה, שפתחו בפשיטות על דעת עצמם; לעיתים קרובות קרה, ששלושה או ארבעה אנשי ס.א. מן השורה, בהעדר מפקדם הישיר, היו מתחילים בהתפרעות, והמשטרה הפוליטית או מיניסטרוני הפנים היו סומכים עליה את ידם לאחר מעשה. היסטוריונים עשויים היום לכתוב על תקריות אלה כאילו תוכננו ותודרכו מברלין. מצד שני אי-אפשר להתעלם מכך שאווירת המתירנות המחושבת שהקרין היטלר, שהייתה כסם חיים לתומכיו הוותיקים, לא יכלה שלא לעודד התפתחויות כאלה.

הטרור שהפעיל ה-ס.א. על דעת עצמו התפשט על – פני גרמניה כולה. ב-11 במארס 1933 פלשו כנופיות ה-ס.א. בברסלאו לחנות כולבו, שהייתה לפי השמועה בבעלות יהודית, ושם פנו ללשכות של שופטים ולמשרדים של עורכי – דין. לודוויג פרדר (Ludwig Foerder), עורך – דין יהודי, נחבל בראשו ממכה של אלת עופרת (הוא נשאר בחיים לאחר שהצליח להימלט לצ'כוסלובקיה הסמוכה). חברו ואלטר אקשטיין (Walter Eckstein), שגם הוא כפרדר היה מוותיקי מלחמת העולם הראשונה, עונה בידי אנשי ה-ס.א. במשך חמישה ימים עד שהוציא את נשמתו. מעשי התעללות דומים בעורכי-דין ובשופטים יהודים עשו אנשי ה-ס.א. בכמניץ, בגלייוויץ, בגרליץ (Chemnitz, Gleiwitz, Görlitz) ובברלין. בבירה עצמה, כל מי שהיה יהודי לא היה בטוח בחייו. לביתו של שטיינהארדט (Steinhardt), אמן מתלמידיו של לוביס קורינת (Lovis Corinth), חדרו אנשי ה-ס.א. באפריל בתואנה שהוא מסתיר בה משדר אלחוטי. לא קרה לו דבר מאחר ששכנו, נאצי וחבר המפלגה, יצא להגנתו; לבסוף עלה לארץ – ישראל.

פגיעים במיוחד היו יהודים מן הבורגנות הזעירה, משום שרבים מאנשי ה-ס.א. התפרנסו מאותם משלחי – יד כמוהם וראו בהם מתחרים. על כך יעידו שלוש דוגמאות של תוקפנות פתאומית. בעיר הקטנה אריס (Arys), במזרח-פרוסיה, פלשו חמישה אנשי ס.א. חמושים, ב-12 במארס, לביתו של סוחר הבהמות איציג, ממש לפני חצות. בתו התלוננה על המעשה במכתב שכתבה לשר הפנים הפרוסי, גרינג:

אחד מאנשי ה-ס.א. אמר לאבא: "כלב מזוהם שכמוך, אתה עדיין במיטה ורוצה להתנגד?" ושלף את נשקו. כשאמא ראתה זאת היא הטילה את עצמה על אבא, שישב על המיטה וניסה

ללבוש את המכנסיים, הוא נפל על המיטה והכדור חלף ליד ראשו ופגע בחלון. ואז הכה האיש את אבא, אחר כך את אמא ולבסוף גם אותי במקל גומי. לאמא נגרם חתך עמוק בראש, וגם אני נפצעתי במצח. הרופא יכול להעיד על כך. ואז הם ערכו חיפוש בכל הבית. אבל אין לנו נשק ולא מצאו כלום. לאבא קשרו את הידיים מאחורי הגב ולקחו אותו. אנשים מספרים שהוא נאבק עמם, אבל זה לא נכון. מחוץ לדלת הכניסה התאספו כל המתחרים של אבא והם התנהגו בצורה כל כך מכוערת שקשה לי, כנערה צעירה, לספר לך על כך...

בדרזדן עשו אנשי ה-ס.א. מעשים שחרגו מן החרם של 1 באפריל. הם חדרו לבתי – כנסת ואסרו 25 מתפללים. חמישה יהודים מפולין שהיו ביניהם אולצו לשתות שמן-קיק, ולאחרים גילחו את הזקן או גזזו את שערות הראש. במינכן, גם זה באפריל, נכנסו אנשי ה-ס.א. לחנויות יהודיות, הוציאו את הקונים החוצה והכריחו את בעלי החנויות לסגור את העסק. היו גם מקרים של פגיעה בזבנים.

מעשים שרירותיים כאלה אל נעשו בידי אנשי ה-ס.א. בלבד, לובשי החולצות החומות נתנו את האות וארגונים מפלגתיים מקורבים, ופה ושם אפילו מוסדות ממלכתיים, הלכו בעקבותיהם. שניים מארגונים אלה היו ה"היטלר יוגנד" (הנוער ההיטלראי), ו"ברית המשפטנים הנאציזם – סוציאליסטית" (Bund der N.S. deutschen Juristen). ושוב במינכן, בליל ה-12 במאי, הדביקו חברי ה"היטלר יוגנד" כרזות במבואות העיר ועליהן הכתובת "יהודים אינם רצויים". בכינוס שהתקיים בלייפציג ביום 14 במארס תבעו משפטנים נאצים "לטהר" את כל בתי-המשפט בגרמניה מפקידים בני "גזע זר" ולסגור את המשרדים של עורכי-הדין היהודים – וזאת שלושה שבועות לפני שפורסמה ה"תחיקה" הרשמית בנידון. מוסדות השלטון שהתנכלויותיהם ליהודים באותה תקופה מתועדות היטב, היו עיריית מינכן, המשטרה הפוליטית של באוואריה ומשרד המשפטים בבאוואריה. הראשונה שיגרה חוזרים לאנשי עסקים לא-יהודים במינכן והזהירה אותם לבל יקיימו קשרי עסקים כלשהם עם שותפיהם היהודים. לא היה אז שום תקדים חוקי לצעד כזה. המשטרה הפוליטית בבאוואריה, בפיקודו של היינריך הימלר, חרגה מסמכויותיה החוקיות ועשתה שימוש בצו החירום שהוצא לרגל שרפת הרייכסטאג ב – 28 בפברואר 1933, כדי לשים במעצר חוג רחב של יהודים ממינכן, שלא היו מעורבים כלל בפשעים או בעבירות כלשהם. באפריל 1933 עלה בידי מיניסטרוני המשפטים בבאוואריה, בתמרון מנהלי, לאלץ שופטי יהודים להתפטר ממשרותיהם אף-על-פי שכלל לא חלו עליהם סעיפי החוק מיום 7 באפריל.

במסורת זאת, של הפליה לרעה של יהודי גרמניה על בסיס חוקי מפוקפק, שהתחילה באביב 1933, המשיכו זרועות המדינה והמפלגה בחודשים ובשנים הידועים מספטמבר של אותה שנה, וב – 1934 אחרי הפוגת-מה בהסתה האנטי-יהודית, כאשר היטלר היה עסוק ביותר בפרשת ארנסט רם (Röhm) ובחשיפת שחיתותה של מנהיגותה ה-ס.א. אף-על-פי

שרוסן לא מעט אחרי יוני 1934 עדיין נשאר ל.ס.א. די מרץ להמשיך בהתפרעויות נגד היהודים. למשל, ביולי 1935, בעיר קטנה בסאכסוניה, התגרו כמה אנשי ל.ס.א. במנהל הכולבו של אקשטיין (Eckstein) וגררו אותו להתכתשות עד שהגיעה המשטרה ואסרה את היהודי דווקא. כעבור חודש אירע כדבר הזה לבעל חנות יהודית בדרזדן, בתקרית שביימו אנשי ה-ל.ס.א. מעשים כאלה התרבו לאחר שפורסמו חוקי הגזע. בספטמבר 1935 התנכלו אנשי ל.ס.א. כפריים בהרסהיים (Herxheim) שבפאלאטינאט לסוחר-בקר יהודי שחיפש מפלט בביתו של איכר יידי. הבריונים גירשו את הסוחר מן העיר (ללא כל בסיס חוקי) וגם הרסו את ביתו של האיכר. בערך באותו זמן תפסו אנשי ה-ל.ס.א. בפאפנבורג (Papenburg) שבצפון-מערב גרמניה, לימים מחנה-ריכוז ידוע, את סוחר הבקר זיגמונד וינדוס, תלו כרזת-קלון על צווארו ואילצו אותו לשוב בעיר ולתופף על תוף גדול. גם הפעם לא פעלו אנשי ה-ל.ס.א. לבדם. אותם מעשי ההשפלה וטרור עשו, ללא שום הצדקה "חוקית" אפילו לפי אמות – המידה הנאציות הרחבות ביותר, גם יחידות הנוער ההיטלראי, שלוחות המפלגה כגון NS – Hago, ארגון הסוחרים והחנוונים הנאצי ומשרדי המנהל העירוני למיניהם.

ההפלות נגד היהודים בידי הגרמנים בין 1933 ו-1939, במישור האישי, ללא מעורבות או גושפנקה מצד שלוחות המדינה או המפלגה ותוך התעלמות מן החוקים הקיימים, היו ספונטאניות ומחושבות כאחד. היא במעשים אלה מכל וכל – החל מהשפלה מילולית ועד להלשנה, עושק ופגיעה גופנית. הם נעשו בידי יחידים או גופים ציבוריים שעמדו אולי בקשרים פורמליים עם המפלגה או עם המדינה, אך לא קיבלו מהם כל הנחיה בזמן שעשו את מעשיהם. היו אלה מעשים של יום יום והדבר נתאפשר גם משום שהייתה קיימת בגרמניה מסורת של אנטישמיות עממית וגם משום שהיטלר יצר ברייך השלישי אווירה של שלילת זכויות אזרח מיהודים צעד אחר צעד.

דעות אנטי-יהודיות מושרשות גרמו לאזרחי הרייך השלישי שיהיו חסרי התחשבות ותוקפנים שלא לצורך ביחסם ליהודים. העבריינים היו מקצתם נשים שהאמינו כבר מזמן בסטריאוטיפ הביוסכסיסטי של היהודי כמדיח מזוהם ועם מושך של בתולות "אריות" – דמות שנתפרסמה כבר עשרות שנים לפני הופעתו של היטלר בספרים כגון "הפשעים נגד הדם" של ארתור דינטר. בעניין זה התערבבו זה בזה המוטיבים המיניים והרעיוניים – הגזעניים. צעירה אחת ספרה לחוקרים אמריקאנים אחרי מלחמת העולם השנייה שכבר מזמן, עוד לפני ששמעה על תורת הגזע בכיתה, חשבה שהיהודים הם, גועליים ממש. הם שמנים, בעלי רגליים שטוחות, ולעולם אינם מסתכלים לך ישר בעיניים. לא יכולתי להסביר לעצמי את סלידתי מהם". אחר כך הודתה בקלות שדעות אלה באו לה בירושה מאביה, עוד בילדותה. מניע גזעני-מיני כזה היה לעתים קרובות הגורם העיקרי בהלשנות בעילום שם על יהודים, בדרך כלל גברים שהיו להם ידידות גרמניות בהירות-שיער. אפילו נשים משכילות

מבנות המעמד הגבוה היו נתפסות לדפוס מחשבה שכזה: ומעניין הדבר, שהלא-נשואות מביניהן היו מפגינות לעתים קרובות הערצה היסטורית להיטלר.

גם "המפתות" לא נמלטו מעונש. בחודש יוני 1935, במודרסבאך (Mudersbach) ליד וצלאר (Wetzlar), נמנעו נישואיו של קארל גלצלניכטר (Gelzenleuchter) עם היהודיה מאריה מאייר לפי הוראת עירייה אנטישמית, שפעלה בניגוד לחוקים הקיימים. למרות זאת אישר בית – המשפט בווצלאר את החלטתה הבלתי חוקית של העירייה, מספר חודשים לפני החקיקה הגזענית החדשה. לפעמים קיבל המניע המיני צורה הפוכה. בעיר קטנה בהסן חי שוליה של קצבים שעזר לאלמנה יהודיה בניהול האטליז, עד שהחליט בקיץ 1935 להציע לה הצעה מוגנה. האלמנה סירבה ופיטרה אותו מן העבודה. הלך השוליה והלשין עליה בפני ה-א.א. נהגו באשה בגסות, העליבו אותה ושמו אותה במעצר.

זדון ונטיות סדיסטיות היו מניע נוסף. ד"ר אלזה בהרנד – רוזנפלד, יהודיה מגרמניה שניצלה מן השואה רק משום ששיחק לה המזל, מספרת סיפור מרגש זה: ב-1934 אספה אותה ואת ילדיה לביתה ליד מינכן אשה בשם וינטרלינג (Wunterling), וזו הלשינה עליה בפני השלטונות הנאציים תוך שהיא מעמידה פנים של התחשבות במצבה. לא חסרה גם התעללות גופנית. בסוף 1934 תפס נהג של פקיד נאצי בליר (Leer) שבמזרח פריזלאנד (Friesland) סוחר – בהמות יהודי, הרים אותו, ותלה אותו בצווארון מעילו על שער ברזל ועזב אותו לנפשו. בהמשך אותה שנה נערכו הפגנות שהסתיימו בתקיפת בעלי חנויות יהודיות במינכן. המסית העיקרי היה איש ה-א.א. לשעבר. חקירות שניהלו השלטונות לא יכלו להוכיח שום קשר עם המפלגה הנאצית. ייתכן שהגורם המיני מילא תפקיד גם בהפליה שסבלו ממנה תלמידי רפואה יהודים בידי חבריהם הלא-יהודים באוניברסיטאות גרמניה, ורופאים יהודים בידי עמיתיהם הלא-יהודים. סטודנטים גרמנים היו נתונים ללחץ כבד בגלל תחרות יהודית פוטנציאלית ברפובליקה הוויימארית, כאשר שיעור הסטודנטים היהודים בפקולטות לרפואה היה השני בגודלו בכל המקצועות. קיימת עדות שבשנים הראשונות לרודנות הנאצית ביקשו הסטודנטים לרפואה להחיש את התחיקה האנטי-יהודית של הממשלה על-ידי נקיטת אמצעים משלהם במסגרת הפקולטות. אחד מאלה הייתה ההצעה לאסור על מתמחים יהודים לערוך בדקות של אברי-המין בנשים "אריות", כדי להוציא את היהודי מתחום המיניות ה"גרמנית" אפילו בסביבה קלינית. צעד זה ננקט ברוב הפקולטות הגרמניות לרפואה באביב 1936, בוודאי כמסקנה מיידית של חוקי הגזע של נירנברג שנחקקו בסתיו שחלף, אולם בניגוד לתחיקה, שהייתה עוד בתוקפה בדבר זכויותיהם האקדמיות והחברתיות של סטודנטים יהודים.

היו עוד סעיפים בהצעת הסטודנטים לרפואה ב-1936 להגביל את חפש פעולתם של מתמחים יהודים, שתכליתם הייתה לחבל בסיכוייהם לעסוק במקצוע הרפואה. הפעם היה המניע כלכלי מובהק. במאמצייהם להרחיק את עמיתיהם היהודים מן המקצוע היו הסטודנטים

והרופאים הלא-יהודים מוכנים לעשות הכל, ובמיוחד משום שהתחיקה האנטי-יהודית מסורבלת מדי. רשמית לא נאסר על רופאים יהודים העיסוק ברפואה אל בצו שנתקבל ב- 30 בספטמבר 1938. אבל הרופאים הגרמנים מצאו דרכים, בעזרת איגודיהם המקצועיים, להוציא חברים יהודים משורותיהם זמן רב קודם לכן. אחד התכסיסים המקובלים עליהם היה להרחיק את הרופאים היהודים מן הארגון המונופוליסטי של רופאי ביטוח הבריאות (Kassenär – ztlliche Vereinigung Deutschlands – KVD) שהחברות בו הייתה חובה על כל מי שטיפל בחולים בעלי ביטוח בריאות. בכל מקרה כזה גורשו הרופאים היהודים על סמך עדות שקר. הרופא היהודי, ד"ר מ' מוואלדנבורג (Waldenburg) שבשלזיה תחתית, היה, כרבים מעמיתיו היהודים, בשירות פעיל במלחמת העולם הראשונה ובזכות זאת היה פטור זמן-מה מגזרות אחדות. ארגון רופאי ביטוח הבריאות התכחש לעברו הצבאי וכתב: "בתנאים אלה אי – אפשר לבוא בטענות ל – KVD על כך שברצונו להוציא משורותיו עמית שלא חדל בהתנהגותו לפגוע בכבודו וביוקרתו של מקצוע הרפואה". במקרה של רופא יהודי אחר, ד"ר ט', קבע פקיד הארגון בתחילת 1938 שהארגון נוהג עקרונית לשלם פיצויים לרופאים יהודים לאחר גירושם "רק אם נאלץ בפועל לעשות זאת על-פי צו של בית-משפט".

מפעם לפעם היו רופאים גרמנים מסתכנים בעבירה על החוק כדי לפגוע בעמיתיהם היהודים. ברייכנהאל (Reichenhall) ליד מינכן השתלט הרופא הגרמני ז' על הדירה ועל הפרקטיקה של הרופא היהודי שטרן, באוקטובר 1933, בשעה שד"ר שטרן החלים במראנו (Merano) שבאיטליה משבץ. על-פי דיווחו של פקיד מחוזי למשטרה הפלילית הבאווארית כתב ד"ר ז' לד"ר שטרן שהמפלגה החרימה את דירתו "כדי לעקוף בכך את הצורך בתשלום פיצויים לד"ר שטרן ולמנוע ממנו להעלות את העניין בפני בתי-המשפט". בקרימיטשאו (Crimmitschau) שבסאכסוניה נפצו את השמשות בביתו של היהודי המשומד ד"ר בואז, רופא - עור וקצין מילואים, והשחיתו את השלט שלו כתוצאה מהסתת עמיתו ה"אריים". הייתה זו עבירה גלויה ובתי-המשפט היו נותנים סעד לד"ר בואז, אבל ה- O.A. התערבו ונטלו את ה"תביעה" לידיהם. דירתו נבזזה והרופא נלקח ל"מעצר מגן".

ההלשנות על רופאים יהודים בתקופת החרם ה"רשמי" הראשון באפריל 1933 מבליטות את המניע הכלכלי של המעשה. גם הפעם, כמו בתקופות הקודמות שבהן נרדפו יהודים בידי שכניהם הגרמנים, הייתה התחרות המקצועית הגורם העיקרי למעשים אנטישמיים בלתי - מוסמכים מצד אנשי עסקים וחברות גרמניות. בין אלה היו לשכות המחר בבאוואריה, שניצלו את הוראות החרם כדי להלשין בפני המשטרה על אנשי עסקים יהודים בכל ענפי המסחר. עם תחילת החרם סילקה החברה "מרקור" (Merkur) בנירנברג, שעסקה בהכשרת כוח - אדם לבתי מסחר, את כל חבריה היהודים באורח שרירותי וללא אסמכתה חוקית. לאחר שהיטלר אסר בפירוש, מטעמים מדיניים וכלכליים, "פעולות אינדיווידואליות נגד יהודים" מצד חברי המפלגה, בקיץ 1935, ושר הפנים פריק (Frick) הזדרז להרחיב את הצו הזה גם על

התחום הלא - מפלגתי, נמצא כי בקופות החיסכון הגרמניות (- Deutscher Sparkassen und Giroverband) לא צייתו להוראות אלה. ב- 11 בספטמבר 1935 שיגר שר הכלכלה היאלמאר שאכט (Hjalmar Schacht) מכתב להנהלת החברה ובו הביע פליאה על כך ש"קופות חיסכון הטילו על דעת עצמן חרם על יהודים, ללא הרשאת מוסדות הפיקוח המוסמכים". הוא דרש מסניפי הבנקים לבטל את ההגבלות האלה, כגון "הצגת כרזות המרתיעות יהודים מלהיכנס לבניין הבנק".

כיוון שהנאציזם והרייך השלישי כתופעה אפיינו בעיקר את בני המעמד הבינוני הנמוך אין פלא בדבר שהמעשים הלא-מאורגנים, הלא-מוסמכים וה"עממים" נגד היהודים אחרי 1933 יצאו ברובם הגדול מקרב בעלי עסקים "אריים" שהשתייכו לבורגנות הזעירה. מטרתם הייתה לשרש את ההתחרות היהודית אחת ולתמיד. בין שהוכרז חרם רשמי ובין שלא, בעלי עסקים "אריים" עסקו בהפצת תעמולה אנטי-יהודית ושידלו קונים לא-יהודים שלא יעשו עסקים עם מתחריהם היהודים. לא פעם שיתפו בעלי העסקים את אנשי ה- O.A. במאמציהם, דבר שהיה הגיוני לכאורה, שכן מספרם של אנשי ה- O.A. שהאינטרסים שלהם לא עלו בקנה אד עם אלה של בעלי-המלאכה, החנוונים או הסורים מבני המעמד הבינוני הנמוך, היה מועט יחסית. בתי - עסק בגודל בינוני טרחו לפרסם את האופי ה"ארי" של בעליהם ולהוקיע ולהשמיץ את מתחריהם היהודים. מטרה מיוחדת שימשו לבעלי עסקים אלה בתי-המסחר הגדולים שהמפלגה טרם העבירה לידיים "אריות". מדיווחים רשמיים מאותם הימים מתברר, שחנוונים "אריים" נטלו חלק מכריע בכל מעשי האלימות הגופנית נגד בעלי עסקים יהודיים. אם המועצות הכפריות והעיריות הקטנות לא נשאו באחריות ישירה להצבת שלטים אנטי - יהודיים, עשו את המלאכה הסוחרים המקומיים או שליחיהם חברי המפלגה או ה-O.A. מעורבות זאת הייתה ניכרת במיוחד בקרב מוכרי הבהמות. לא פעם אירע, כמובן, שפקידי העירייה או המועצה המקומית היו בעצמם בעלי עסקים או בעלי מלאכה וניגוד האינטרסים היה בולט ביותר. שיקולים מעשיים עמדו גם מאחורי ההפליה שהיפלו את היהודים בעלי מסבאות: בתי - המרזח המקומיים היו במקרים רבים המקום שבו התחילות ונחתמו עסקאות קטנות ובינוניות. ולבסוף בעלי עסקים בינוניים עשו כל שביכולתם כדי להפיק רווח ממעשי אריזציה "לא - רשמיים" שדרכם ניתן להם להשתלט על עסקים יהודיים לשעבר במחיר סמלי. במאמר זה נעשה ניסיון להדגים את אופייה הגחמני של הפעולה האנטי- יהודית ברייך השלישי לפני 1939, את העדר התיאום המעשי בין הגזירות האנטישמיות במגזר הפרטי והציבורי ואת קיומו של בסיס פופוליסטי ניכר לשנאת היהודים, שהיו המיעוט האתנו - תרבותי הפורה ביותר בגרמניה. בסיום מן הראוי להביא בתור דוגמה את הצעדים שננקטו לסילוק היהודים הגרמניים מבתי-המרחץ הציבוריים. כדי לחזור ולהבהיר את השרירותיות ובאותה עת את ערבוב התחומים המשונה בין יסודות של יוזמה עממית ובין תחיקה ממשלתית באנטישמיות של הרייך השלישי.

מבחינה משפטית לא היה קיים איסור כללי על כניסת יהודים לבריכות או למרחצאות ציבוריים ברייך השלישי לפני חוקי "ליל הבדולח" בסוף 1938. ההשמצות החולניות של ה"גאולייטר" שטרייכר בפראנקוניה מן הסתם גרמו לכך שעיריית נירנברג הייתה הראשונה מבין המועצות העירוניות שסגרו את בריכות - השחייה הציבוריות בפני יהודים בתחילת קיומו של המשטר. דבר זה קרה כבר באוגוסט 1933, כשלא היה עדיין שום תקדים משפטי למעשה כזה במישור הארצי או המדינתי. הנוהג לאסור כניסת יהודים לבתי - מרחץ עירוניים פשט מהר מנירנברג ליישובים ארים בפראנקוניה העליונה והתיכונה. בסוף אותו חודש הלכה בעקבותיה מינכן, אבל הפעם נעשתה הבחנה בין בריכות-שחייה ובין מקלחות ואמבטיות ציבוריות: הכניסה לאלה האחרונות עדיין הייתה מותרת ליהודים. ב- 22 באוגוסט נעל את שערי בפני יהודים בית-מרחץ ציבורי מפורסם בברלין, ה"באדה - אנשטאלט ואנזה" (Badeanstalt Wannsee), אבל ברוב המוסדות מסוג זה ברייך, ובתוכם כנראה גם כל אלה שהיו בבעלות פרטית, טרם הנהיגו עד אז הגבלות כאלה.

שינוי במצב החל להסתמן בקיץ 1934, תקופה שבה נרדפו היהודים ברייך בדדך כלל פחות מן הרגיל. ביולי אותה שנה סגרה עיריית באד קיסינגן (Bad Kissingen), מקום הבראה רשמי, את הבריכה הציבורית שלה בפני "לא-אריים" בגלל התנהגות רעה כביכול של יהודים מסוימים. הרמז נשא כאן אופי מיני, כי היה ידוע בגרמניה שבריכות יכולות לשמש מקום להיכרויות או לפגישות, במיוחד אם הן שוכנות בחיק הטבע. גם תקנה זאת עמדה בסתירה להוראות קיימות, שכן חוקי הגזע לא פורסמו בנירנברג אלא בסתיו של השנה שלאחריה והמונח "יהודי" טרם הוגדר רשמית.

כחודשיים לפני שפורסמו חוקים אלה הוטרו יהודים בבריכה הפתוחה "מאריה איינדל" (Maria Einsiedel) במינכן ובבריכה הפתוחה בהייגנבריקן (Heigenbrücken) שבצפון-מערב באוואריה. לפי דיווחים רשמיים של המשטרה הפוליטית בבאוואריה התרגזו צעירים לא-יהודים למראה צעירים יהודים המבלים בחברת נערות "אריות". נאמר, שהמתרחצים הגרמנים פתחו בקריאות חוזרות במקהלה ותבעו את גירוש היהודים. ייתכן שהיו אלה נערים מן ה"היטלר יוגנד" שנצטוו לפתוח בהטרדה: כלומר, שהדרישה להגבלות אנטישמיות לא הייתה "ספונטאנית". מצד שני קיים מן הסתם גרעין של אמת באותו דיווח על יהודים בבאד קיסינגן באותה עונה קיצית. מאז שנאסרה כניסתם לבריכה העירונית, מסופר שם, נוהגים היהודים לבקר במקומות רחצה אחרים בעיר, ובעלי המקומות האלה התחילו להתלונן על כך מחשש שמא יפסידו את לקוחותיהם הוותיקים ואת כל אלה הבאים לעיר לצורכי ריפוי. אם הדיווח אכן נכון הוא, ברור הדבר שגם במקרה זה הכניסו יזמים זריזים לשימוש את הטיעון הכלכלי השחוק נגד יהודים בלי להתחשב בתקדימים משפטיים קיימים או אפילו בחוקי ההפליה הצפויים בקרוב. יתרה מזו, נמצאו עוד בריכות ומרחצאות, ציבוריים ופרטיים כאחד, שהתחילו להתרעם על יהודים, חרף הפקודות שהוציא היטלר לחברי המפלגה הנאצית

שיעזבו את היהודים לנפשם. ועוד לפני הצהרות הגזע הרשמיות בעצרת המפלגה בנירנברג – 15 בספטמבר 1935. ושוב מוצאים נימות מיניות בתהליך סגירתם של כמה מרחצאות כאלה. "בעריות אין ספור", נאמר שדיווחים של פקידי המפלגה הסוציאל – דמוקרטית הגולה בפראג, "נסגרו בתי – רחצה בפני יהודים ו'מחללי הגזע' [הכוונה לשחיתות מינית – מ"ק] נעצרו, הוכו, הובלו בכוח ברחובות ונלקחו למחנות ריכוז".

שורת ההיגיון מחייבת, שעם פרסום חוק מטעם הנאצים, ובמיוחד חוק אנטישמי, האנשים יראו חובה לעצמם לציית לו, בניגוד למה שחשבו אולי באמת. אולם מן הראיות המובאות כאן משתמע, שהנאצים פרסמו חוק – את חוקי הגזע בנירנברג – כתוצאה מרשמים מסוימים שעורר אצלם הלך-הרוח שרווח בציבור הגרמני. ייתכן שבפרשת בריכות-השחייה היו חברי המפלגה הנאציאונל – סוציאליסטית מעורבים באי-אלה מעשים שתכליתם הייתה ליצור תדמית של תמימות – דעים בציבור בסוגיה הרגישה בעיני הרשות, שנגעה לבילוי משותף של "ארים" ויהודים במצבים היכולים להוביל להרהורי חטא. אך מכיוון שמעשים מכוונים אלה אינם ניתנים להוכחה ניצחת ייתכן באותה מידה שרבים מן הגרמנים, ובמיוחד אלה השבויים בידי האנטישמיות הקנאית, באמת ראו את עצמם נפגעים משהייה במחיצת יהודים או ממראה יהודים. השאלה אם השפעת התעמולה הנאצית עליהם כבר הייתה מספיק חזקה בקיץ 1935 כדי שגיבו כפי שהגיבו עדיין מחכה לתשובה. ובכל זאת קשה יהיה להשיב עליה בחיוב, כל עוד ניתן למצוא ראיות נוספות שבני העם הגרמני, אשר אהבת ישראל לא הייתה מסימניהם הבולטים ביותר, וביסודם לא רכשו חיבה יתרה למיעוט היהודים החי בקרבם לפני או אחרי 1933, ידעו היטב מה הם עושים בשעה שהצביעו למען המפלגה הנאציאונל – סוציאליסטית, שנעשתה בשל כך הגדולה בסיעות הרייכסטאג, ושהוסיפו להרעיף תשואות על היטלר לאחר שנתמנה לראש הממשלה, בינואר 1933.

מקור: קובץ יד ושם, ט"ז, יד ושם, ירושלים 1985, עמ' 105 – 129.